

MĚNÍ SE POVOLÁNÍ I VZDĚLÁNÍ KNIHOVNÍKŮ

Jiří Cejpek, FPF Slezské univerzity v Opavě

Současné a budoucí proměny knihovny

Mám-li hovořit na konferenci „Knihovny současnosti“ o vzdělávání knihovníků, musím vyjít z vlastní představy především veřejně přístupné knihovny budoucnosti.

Uchová-li se pro označení instituce shromažďující, zpracovávající a veřejnosti poskytující organizované sbírky znakově zaznamenaných znalostí, zkušeností a příběhů označení knihovna, pak půjde o označení historické, přetrvávající z úcty k tradici. Podstata funkce a činností knihovny, bibliotéky zůstane sice stejná, ale nepůjde už jen o „biblio“ (řecky kniha), ani o „téka“ (řecky schránka, police). V mnoha zemích se pro knihovny ujímá označení mediatéka na znamení toho, že se v těchto institucích ve stále větší míře objevují i jiná média.

Novou podobu knihoven vytváří dnes nejen jejich elektronizace, ale také rychle postupující digitalizace dokumentů. Jde zřejmě o další výrazný zvrat v možnostech zaznamenávání a šíření výtvorů lidské mysli. Od písma obrázkového přes fonetizaci písma, v jejímž důsledku vzniklo dnešní převažující písmo abecední, až k digitalizaci – to jsou velké okamžiky lidské kultury. Dnes jakýkoli znak fonetické abecedy (textu) a také jakýkoli obraz a zvuk a navíc jakýkoli soubor definovatelných a algoritmizovatelných hodnot lze pomocí dvojkové soustavy převést na řetězce jedniček a nul. I když můžeme tuto staronovou soustavu (Číňané ji znali již před několika tisíci let) použít jen jako strojový kód, nikoli však v případné komunikaci mezi lidmi, má její pronikání do společnosti dalekosáhlé důsledky. Zmíním se alespoň o těch hlavních:

1. Ze stále většího počtu dokumentů se dočasně stávají data, s nimiž lze nejrůznějším způsobem manipulovat: lze je snadno a velkými rychlostmi blízkými se rychlosti šíření světla (tj. 300.000 km/sec.) přenášet v globálním prostoru. Lze je také účelově seskupovat do stále mohutnějších účelově vytvořených (tematických, oborových apod.) bází dat. Dokument dostal, obrazně řečeno, křídla.

2. Těmito procesy se paradoxně rozbíjí tradiční pojetí dokumentu jako ucelené jednotky (knihy, článku apod.). K názvu digitální dokument se dokonce vymyšlejí alternativní označení jako „homogenní jednotka“, „propojené homogenní jednotky“, „homogenní jednotka vytvořená uživatelem“ (role tvůrce a uživatele se prolínají) apod. Jde o uplatnění hravého a tvořivého stavebnícového principu, s nímž se setkáváme ve druhé polovině 20. století i v jiných

oblastech lidské činnosti, např. v projektování, konstruování, ve výrobě spotřebního zboží a nakonec i v tzv. postmoderním myšlení.

3. Tyto změny a možnosti vyvolané digitalizací dokumentu ovšem narušují princip sekvencnosti, který je typický pro dílo. Vědění, zkušenosti, příběhy a prožitky se nám dosud předkládaly prostřednictvím knih a jiných dokumentů ve vědeckých, populárně vědeckých, odborných a beletristických knižních monografiích, statích, článcích, v románech, novelách, povídkách a básnických sbírkách, v celovečerních či krátkých filmech, hudebních skladbách, televizních reklamních šotech atd. Dílo takto předkládané představuje určitý řád, jistotu očekávání, je vyjádřením jistých životních rytmtů, jako jsou střídání dne a noci, ročních období, období života, života a smrti, stejně jako sekvence děl je obrazem posloupnosti života. Počítače se svou možností digitalizace dokumentu obsahujícího dílo přinesly do této oblasti lidské kultury zásadní zlom. Myslím však, že hodnoty díla v jeho celistvosti budou jedním z hlavních důvodů, proč se vedle hravého digitálního světa s jeho zcela novými možnostmi zaznamenávání a šíření znakově zaznamenaných výtvorů lidské mysli uchová „statický“ svět tradičních dokumentů. I ten je samozřejmě ohrožen nejrůznějšími přírodními i člověkem způsobenými katastrofami, ale, jak se zdá, přece jen méně než stále křehčí svět počítačů a sítí z nich vytvářených. Ten je závislý nejen na stálém příkonu elektrického proudu, ale je stále ohrožován počítačovými viry, hackery, poruchovostí počítačů apod.

Z výčtu těchto hlavních změn, které už dnes naplno prožíváme, vyplývá pravděpodobný obraz budoucích knihoven jako zprostředkovatelek a regulátorek potencionálních informací ze stále mohutnějších fondů znakově zaznamenaných lidských znalostí, zkušeností, příběhů a prožitků.

Prakticky to znamená, že vedle „tradičních“ fondů budou mít knihovny možnost (a mnohé ji už dnes mají a využívají ji) zprostředkovat svým uživatelům pomocí výpočetní a telekomunikační techniky, a to ve formě ne nepodobné „tradičním“ dokumentům, informace a jejich soubory z bázi dat lokalizovaných kdekoli na světě. Přitom propojení počítačů a kopírek už je na pořadu dne. Myšlenka vytvořit tímto způsobem jakousi univerzální knihovnu rozptýlenou v globálním prostoru už se nezdá být čirou utopií, jako tomu bylo donedávna. Na obzoru příštích let se objevují nové formy masmediální komunikace, např. interaktivní televize a interaktivní rozhlas. Tyto nové formy umožní vlastníkům televizních a rozhlasových přijímačů vybavených počítači vyvolávat si ze speciálních bází televizních a rozhlasových pořadů ty, jež jim budou v danou chvíli vyhovovat. Přestanou tak být závislí na předem připravených televizních a rozhlasových pořadech, jako je tomu dosud. To ovšem může znamenat pro knihovny vážnou „konkurenci“. Ta tu ovšem od dob, kdy se objevily film a rozhlas, vždycky byla. Knihovny jí budou moci účinně čelit tím, že kromě své zprostředkovatelské funkce nabídnou

- a) přímý styk kvalitně vzdělaného knihovníka s uživateli, uživateli s tvůrci a mezi sebou navzájem, čili přímou sociální komunikaci, která je jako součást sociální komunikace jakoukoliv komunikací nepřímou nenahraditelná,
- b) esteticky působivé prostředí a

c) vysokou míru informovanosti o místě působení knihovny (obce, města, okresu, regionu apod.) a tím podporu vytváření občanské společnosti a právního státu.

Základní všeobecné tendence ve vzdělání v demokratických zemích

Nové pojetí vzdělávání v demokratických zemích se vytváří jako součást řešení současné globální krize spočívající především v rozporu mezi evolucí lidské kultury v širokém smyslu tohoto výrazu a evolucí biosféry. Průvodním jevem této krize je tzv. sociální informační problém. Jde o rozpor mezi prudce rostoucím množstvím znakově zaznamenaných výtvorů lidské mysli (potenciálních informací) a schopností společnosti efektivně, tj. z hlediska a v duchu řešení globální krize, je využít. Z hlediska vzdělávání se jedná o jejich využití tím, že budou transformovány do soustav školského a mimoškolského vzdělávání.

Positivní reakce na tuto výzvu spočívá v demokratických zemích v tom, že

- 1) prosazuje se myšlenka učící se (vzdělávající se) společnosti,
- 2) všeobecné vzdělání a odborná příprava se stávají jednou z nejcennějších hodnot,
- 3) vzdělávací soustavy se stále více otevírají požadavkům společnosti a potřebám jedince, stávají se pluralitními, decentralizují se, direktivní mechanismy se v nich nahrazují nepřímými nástroji řízení a autoregulací,
- 4) požadavek celoživotního vzdělávání (školského, ale převážně mimoškolského) se až do pozdního věku stává všeobecným,
- 5) proti přemíře faktografických vědomostí se zdůrazňuje kultivace postojů, chování a jazykového projevu a také globální výchova a získávání dovedností, jež umožní jedinci orientaci a pohyb v měnící se a v mnoha ohledech stále náročnější společnosti.

Podstata knihovnického vzdělání

Teprve tento širší pohled na tendence ve vývoji veřejně přístupných knihoven a ve vzdělání v demokratických zemích nám umožní lépe uvažovat o formách a náplni vzdělávání těch, kteří budou v těchto knihovnách působit jako profesionální knihovníci.

Je pravděpodobné, že i v budoucnu budou knihovny zaměstnávat odborníky i jiných profesí, než je knihovnická, a také pracovníky pro práci v knihovnách vyškolené či rekvafikované v kurzech pro dílčí specializované činnosti. Profesní označení knihovníka by však mělo být vyhrazeno, podobně jako je tomu již v mnoha zemích, pro zásadně vysokoškolsky pro toto povolání vzdělaného odborníka. Jestliže často říkám, že knihovnictví je více **ars** než **scientia**, pak mám na mysli některé charakterové předpoklady jeho osobnosti. Zejména ve veřejných knihovnách se mu otevírá široké pole pro pomoc čtenářům při výběru četby. Ve vztahu knihovníka a čtenáře či uživatele knihovny nejde o vztah učitele a žáka, ale o partnerství z podnětu a vůle čtenáře a uživatele. Proto by knihovník měl být komunikativní, měl by umět

poradit, druhým naslouchat, měl by mít schopnost empatie apod. Kladou se značné nároky na jeho iniciativu, vůli pomáhat a radit. To vše jsou ovšem vlastnosti, jež jsou do jisté míry vrozeny a pak upevňovány zejména rodinným prostředím. Organizované školské vzdělávání je může pouze podpořit a rozvíjet. Kdo nemá tyto předpoklady, neměl by o tomto povolání vůbec uvažovat.

Někdy se knihovnictví přirovnává k medicíně. Neprávem. I když dnešní lékařství klade velký důraz na psychický stav pacientů, výsledky lékařské a zdravotní péče se více či méně projevují ve změnách somatického stavu nemocných. Výsledky působení knihoven prostřednictvím četby a získaných informací jsou daleko méně zřetelné, ba jsou méně zřetelné než ve školách, kde je styk učitelů a žáků výrazně častější a pravidelnější, než je styk knihovníků se čtenáři a uživateli. To je velká nevýhoda knihovnického povolání. Vede k tomu, že zejména ve větších knihovnách se knihovnické povolání často vykonává velmi formálně a mechanicky. Takovouto činnost ovšem dnes snadno nahradí počítače a jiné automaty. Ostatně obdobné obavy vyslovují stále častěji lékaři a jiní odborníci.

Knihovníci si často stěžují na nízké společenské a tím i platové ohodnocení. Velký podíl viny na takovémto ohodnocení mají ti, kteří své zaměstnání v knihovně chápou a vykonávají pasivně a bez potřebných odborných znalostí, a také ti, kteří takové pracovníky do knihoven prosazují a připouštějí. Věc má však ještě druhou stránku. V mnoha našich knihovnách přežívá v průměru nižší hodnocení těch, kteří přicházejí do přímého styku se čtenáři a uživateli těchto knihoven. Vydobudou-li si knihovníci svou prací u čtenářů a uživatelů knihoven prestiž a přirozenou autoritu, dojde i na jejich vyšší společenské uznání a lepší platové ohodnocení, nikoli však naopak. Zkušenosti z mnoha zemí to potvrzují.

Podobně jako mnoho dalších povolání vyžaduje dnes profese knihovníka vzdělávání po celý život. Odborné vysokoškolské vzdělání hraje v něm roli nastartování, vhodného nastavení profesní orientace a podnětů k dalšímu vzdělávání po celý život. Ustrne-li absolvent po získání vysokoškolského diplomu ve svém odborném růstu, znamená to, že vysoká škola nesplnila svou úlohu.

Často se diskutuje o tom, zda u nás nemají nadále působit střední knihovnické školy. Své přesvědčení, že knihovnické vzdělání je záležitostí univerzitního, resp. vysokoškolského studia, opírám o již zmíněný požadavek velmi širokého všeobecného vzdělání. Do osnov středních knihovnických škol nelze vedle tohoto požadavku vměstnat znalosti a dovednosti nezbytné k výkonu knihovnického povolání, aniž by to bylo na úkor právě tohoto požadavku širokého rozhledu.

Z hlediska tří úrovní vysokoškolského, nejčastěji univerzitního vzdělání, jež jsou v současné době ve světě obvyklé, uskutečňuje se knihovnické vzdělání v těchto variantách jako studium

1) bakalářské (zpravidla tříleté),

- 2) magisterské po absolvování bakalářského studia jiného oboru (zpravidla 2–3leté),
- 3) postgraduální, které je v porovnání s předchozími možnostmi spíše výjimečné; je určeno pro ty, kteří mají schopnost vědecky pracovat a tím tvůrčím způsobem obohacovat obor.

V důsledku proměn společnosti, prosazujících se všeobecných tendencí ve vzdělávání a přeměny tradičního prostředí knihovny na elektronické, mění se postavení a role knihovníka. Zaváděním automatizace základních úkonů technologicko-metodické povahy uvolňuje si knihovník cestu k činnostem, které počítače provádět nemohou.

Jde o činnosti, k jejichž kvalitnímu vykonávání by se měly v průběhu vysokoškolského vzdělávání vytvořit minimálně dobré předpoklady:

- 1) Pomáhat u uživatelů knihoven pěstovat tzv. druhou gramotnost, mimo jiné jejich schopnost bez potíží se orientovat v prostředí elektronické knihovny a vybírat si pomocí OPAC i přímo z jejího fondu nebo z fondů externích na kompaktních discích nebo i globálně rozptýlených ty informační fondy a informace, jež potřebuje.

- 2) Posilovat referenční roli knihovníka týkající se obsahu informačních zdrojů. Zde jsou ovšem možnosti knihovníka omezeny nejčastěji na příručkovou literaturu (encyklopedie, slovníky, bibliografie apod. v tradiční papírové i elektronické podobě). Jde však také o stále složitější nástroje a služby elektronické komunikace. Např. na internetu se dnes jedná hlavně o vyhledávání informací z úplného textu (full text), o odkazovače (directories, seznamy) a startovací body („starting points“).

Tyto nové požadavky se liší podle druhů a typů knihoven. Např. ve všeobecně přístupných veřejných knihovnách vystupuje do popředí schopnost knihovníka vést čtenáře k prožívání hodnotně zpracovaných příběhů, k moudrosti a poetice života. V prostředí vysokých škol je to pak odborné poradenství a výuka, v níž knihovníci učí studenty, jak vyhledávat potřebné informace, jak si osvojuvat znalosti a jak je používat v písemných pracích seminárních, diplomových při dodržování pravidel autorské etiky atd.

Mnohými činnostmi se povolání knihovníka sbližuje s profesemi informačních specialistů a informačních manažerů. S jejich univerzitním vzděláním má vzdělání knihovníka ještě jedno společné. Je to studium informace jako psychofyzilogického a sociálního jevu a procesu, studium toho, jak obrovský nárůst znakově zaznamenaných výtvorů lidské mysli spolu s neobyčejným rozvojem možností jejich komunikace v globálním měřítku působí kladně i záporně na psychiku, chování a životní styl člověka, na jeho schopnosti poznávat a učit se, na strukturu a životní styl jednotlivých vrstev společnosti atd.

Závěr

Knihovna zůstane v příštích desetiletích, nejspíše pod tímto historickým názvem, užitečnou společenskou institucí, jejíž základní poslání se příliš nezmění: uchovat a šířit to, co dosud vývoj lidské kultury ve znakově zaznamenané podobě přinesl. Avšak tvářnost knihovny, jak to ostatně ukazují i sou-

časné tendence, se výrazně změní. Vedle toho, že počítač převezme za knihovníka všechny mechanické úkony, otevře se knihovna globálnímu prostoru, z něhož bude možno získávat prostřednictvím telekomunikačních sítí texty, obrazy i hudební skladby v nepřeborném množství. Příprava na tuto novou etapu vývoje knihovnictví klade již dnes nové požadavky na vzdělání knihovníků. Jejich profese se zčásti prolne s povoláními informačních specialistů a informačních manažerů. Aby však knihovník dostál svému poslání zprostředkovatele a moderátora hodnot uložených ve znakově zaznamenaných výtvorech lidské mysli v učící se (vzdělávající se) společnosti, musí být především on sám široce a hluboce vzdělanou osobností schopnou dosáhnout svým charakterem a svou odborností u čtenářů a uživatelů přirozenou autoritu a plnou důvěru.